

De archeologische collecties onder de loep

In de vorige nummers van het Allard Pierson Magazine zijn enkele herkomstkwesties toegelicht rondom objecten uit de archeologische collecties die door de Italiaanse staat worden geclaimd. Dit heeft voor het Allard Pierson de noodzaak nog duidelijker gemaakt van diepgaande en bredere studie van de gehele archeologische collectie. In januari 2023 is gestart met het Herkomstonderzoek Archeologische Collecties.

Laurien de Gelder

conservator archeologische collecties van de Griekse Wereld en Oude Nabije Oosten

Het onderzoek gaat, waar mogelijk samen met de bronlanden van de objecten, in kaart brengen wanneer, met welke motieven, via welke netwerken en onder welke omstandigheden de archeologische voorwerpen uiteindelijk zijn beland in de collectie van het Allard Pierson. Hoe kunnen we deze herculische klus klaren en wat houdt het onderzoek precies in?

Aangescherpt acquisitiebeleid

Als universiteitsinstituut én museum dat archeologisch erfgoed bewaart en tentoonstelt, wil het Allard Pierson illegale handel in oudheidkundige objecten tegengaan. Enerzijds zorgt het aangescherpte acquisitiebeleid ervoor dat nu alleen nog objecten met een traceerbare, legale herkomst binnen de museummuren zullen komen. Anderzijds wordt gekeken naar de bestaande collecties: is de herkomst van sommige objecten verbonden met illegale praktijken?

De bronlanden van de archeologische collecties in het Allard Pierson hebben eigen wetgeving om (illegale) export van erfgoed tegen te gaan en archeologische vindplaatsen en monumenten te beschermen tegen vernieling en plundering. Er zijn ook internationale verdragen en overeenkomsten waarin definities, regels en samenwerking zijn vastgelegd voor bescherming van erfgoed. Zo ratificeerde Nederland in 2009 de uit 1972 stammende *Overeenkomst inzake de middelen om de onrechtmatige invoer, uitvoer en eigendoms-overdracht van culturele goederen te verbieden en te verhinderen* van de UNESCO. Dit akkoord is ook opgenomen in de Ethische Code van de ICOM (International Council of Museums) en de Nederlandse Museumvereniging. Volgens de

conventie dient elk archeologisch voorwerp een traceerbare herkomstgeschiedenis te hebben die ten minste teruggaat tot en met 1970. Dit biedt ons een juridisch kader en daarmee een ijkpunt binnen het onderzoek. Maar het betekent uiteraard niet automatisch dat de voorwerpen met een herkomstgeschiedenis tot 1972 op legale wijze zijn opgegraven of geëxporteerd. In het nieuwe acquisitiebeleid houdt het Allard Pierson rekening met deze eisen en neemt waar mogelijk de erfgoedwetgeving in de bronlanden in acht.

Een ambitieus project

Het Allard Pierson heeft de ambitie om de herkomst van alle, ruim 19.000, archeologische voorwerpen in de huidige collectie onder de loep te nemen. Dit vereist realistische planning en prioritering. Herkomstonderzoek is een tijdrovende klus. Vanuit de Universiteitsbibliotheek zijn budget en tijd vrijgemaakt om het project uit te werken, in elk geval de komende vier jaar. Binnen dit tijdsbestek zullen niet alle objecten onderzocht zijn, maar het biedt de mogelijkheid om een goede start te maken en grip te krijgen op alle obstakels en valkuilen die een zo omvangrijk project met zich meebrengt.

In eerste instantie richt het onderzoek zich op de objecten die in de recente decennia (na 1972) zijn verworven. Spraakmakende internationale restitutiezaken, zoals de teruggave van de Euphronios-krater van het Metropolitan Museum in New York aan de Italiaanse staat in 2008, en de onthulling van malafide praktijken van enkele antiekhandelaren – onder wie Giacomo Medici, Robin Symes en Robert Hecht – stimuleerden internationaal de

1. Portret van Tiberius, marmer van Thasos, 34–37 n. Chr. H 28,8 cm. APM8355



BIJ AFBEELDING 1

Het rapport van het herkomstonderzoek naar museale collecties in verband met roof, confiscatie of gedwongen verkoop in de periode 1933–1945, noemt enkele archeologische voorwerpen die in verband kunnen worden gebracht met de Duitse bezetter. Een voorbeeld is dit geïdealiseerde portret van de Romeinse keizer Tiberius. Het museum kocht het in 1968 aan van een particulier. De inventariskaart uit die tijd bevatte de opmerking dat het object in 1940–1945 is gekocht bij de joodse antiquair Barend Groen in de Amsterdamse Spiegelbuurt. Groen werd in 1942 vermoord in Auschwitz. Het is mogelijk dat de particulier het portret kocht van de Duitse bezetter.

2. Een selectie van de voorwerpen die zijn geretourneerd aan de Siciliaanse archeologische dienst

BIJ AFBEELDING 2

Deze *kylikes*, halfbolvormige drinkschalen, zijn gemaakt op de draaischijf en bedekt met een bruinzwarte laag slib. Ze dienden voor alledaags gebruik en hebben een simpele, gestempelde decoratie van kleine rozetten in de schaal. Deze voorwerpen zijn gemaakt in de Zuid-Italiaanse regio Campanië en werden per schip vervoerd naar Fenicisch Sicilië of Noord-Afrika. Het schip moet ter hoogte van de

aandacht voor en kennisvergaring over de handel van oudheden tussen grofweg 1970 en 2010. Daarbij committeert het Allard Pierson zich zoals gezegd aan de UNESCO-overeenkomst van 1970, dus de focus in het herkomstonderzoek zal eerst liggen op verwervingen uit de afgelopen vijftig jaar. Het gaat om ongeveer 9.000 voorwerpen.

Het project bood de mogelijkheid om twee extra krachten aan te nemen, een hoofd Herkomstonderzoek en een archivaris. Laatstgenoemde is inmiddels gestart met het verzamelen en op orde brengen van de beschikbare documentatie in het Allard Pierson en het Stadsarchief Amsterdam. Bruikbare bronnen zijn vaak van administratieve aard. In oude notulen van overleggen van conservatoren staat soms van wie objecten zijn verworven, en waarom. Verder biedt de financiële administratie van het museum inzicht in de verwervingsgeschiedenis.

Het nieuwe hoofd Herkomstonderzoek is verantwoordelijk voor de opzet, methodologie en coördinatie van het onderzoek, uit te voeren in samenwerking met de conservatoren van de archeologische collecties en met stagiairs. Het hoofd coördineert ook de ontsluiting van de onderzoeksresultaten in het collectieregistratiesysteem, zodat ze inzichtelijk worden voor derden. Bij herkomstonderzoek zijn transparantie en onafhankelijkheid onontbeerlijk. Daarom zal een onafhankelijke stuurgroep toezicht (blijven) houden op het onderzoek. Voorts is het hoofd Herkomstonderzoek samen met het hoofd

Eolische Eilanden tegen rotsen zijn geslagen en gezonken. Het *Secca di Capistello*-wrak heeft sinds de ontdekking in 1957 talrijke archeologische vondsten opgeleverd, waarvan het merendeel door archeologen is opgedoken en gedocumenteerd. Helaas is het wrak de afgelopen decennia ook geplunderd door derden, zoals door de verderop in dit artikel genoemde Belgische sportduiker.





3. Aardewerk, Tunesië, Romeinse keizertijd. APM15388

BIJ AFBEELDING 3

In 2003 heeft een echtpaar uit Hilversum twee Romeinse olielampjes geschonken aan het Allard Pierson. Op de onderkant van de lampjes staat geschreven waar en wanneer de lampjes verworven zijn: 'Tunesië, 1915'. De informatie is schaars, maar biedt enige handvatten voor het herkomstonderzoek.

Kennis en Collecties de spil in internationale samenwerkingsverbanden die het Allard Pierson wil opzetten tussen wetenschappers, musea en overheden. Een goed partnerschap met de herkomstlanden van de collectie leidt hopelijk ook tot samenwerkingen op andere vlakken, zoals de uitleen van objecten of het gezamenlijk organiseren van tentoonstellingen.

Onderzoek naar de bestaande archeologische collecties

Al eerder besteedde het Allard Pierson aandacht aan herkomstonderzoek. Belangrijk was de deelname aan het landelijke onderzoeksproject *Museale Verwervingen* van de Museumvereniging, waarvan het rapport in 2012 verscheen. Het onderzoek had tot doel te traceren of museale collecties verworven tussen 1933 en het einde van de Tweede Wereldoorlog, te herleiden waren naar (voormalige) joodse verzamelingen en eventueel onrechtmatig verhandeld waren (afb. 1).

In 2021 is na een samenwerking die begon met de tentoonstelling *Sicilië en de Zee* (2014), een collectie van ongeveer veertig aardewerken voorwerpen geretourneerd aan de Siciliaanse autoriteiten. De *black gloss*-schaaltjes uit de derde eeuw voor Christus, gedecoreerd met gestempelde rozetten, waren door het museum in 1982 aangekocht van een Belgische sportduiker. Deze had de voorwerpen opgedoken uit het scheepswrak van de *Secca di Capistello*, die schipbreuk had geleden in de Tyrreenische Zee, bij de Eolische eilanden ten noorden van Sicilië. De voorwerpen zijn door de duiker zonder vergunning verzameld, geëxporteerd en vervolgens in Nederland

verkocht. Na de tentoonstelling in het Allard Pierson is de collectie, zonder claim van de Siciliaanse autoriteiten, op morele gronden geretourneerd (afb. 2). Zij bevinden zich nu in de vaste expositie van het *Museo del Mare* in de haven van Palermo.

In een ideale wereld zou de gehele biografie van een museumobject – nadat het bij een wetenschappelijke archeologische opgraving uit de grond is gekomen – gedocumenteerd zijn. Vervolgens zou een lijst van eigenaren inzicht geven in wanneer, waarom en hoe een object uiteindelijk in het Allard Pierson is beland. Maar de praktijk is weerbarstig. Vaak komt onderzoek al snel op een dood spoor. De benodigde bewijslast, zoals een exportvergunning van het bronland, is niet zelden afwezig, en slechts in enkele gevallen weten we waar en onder welke omstandigheden een object is ontdekt. Maar het onderzoek stopt niet bij de archieven. Ook het object zelf wordt bekeken om nog meer herkomstinformatie te ontwaren. Soms hebben objecten nog nummers, stickers, labels of papiertjes met notities van vorige eigenaren (afb. 3).

Nieuwe samenwerkingen met de bronlanden zijn essentieel om meer puzzelstukjes te verzamelen. In het geval van de teruggaveverzoeken van de Italiaanse staat is al gebleken dat de onderzoeksteams van de Italiaanse *carabinieri* veel kennis hebben over de (illegale) opgravingen en handelsnetwerken in Italië zelf, en dus vaak meer weten over de herkomst van objecten. Uitwisseling en publicatie van de beschikbare herkomstdata staan daarom hoog op de onderzoeksagenda. Zo kan internationaal kennis worden genomen van de archeologische collecties in het Allard Pierson en kunnen externe experts verbanden leggen met eerder uitgevoerd onderzoek. Hoewel internationaal steeds meer musea de herkomst van hun archeologische collecties inspecteren, maken weinig instituten hun onderzoeksdata publiek toegankelijk. Het Allard Pierson streeft naar zoveel mogelijk transparantie, en bovendien naar heldere communicatie over het herkomstonderzoek.

Als onderdeel van het project staat een tijdelijke tentoonstelling op het programma die de complexe problematiek rondom herkomstonderzoek illustreert. Verder is in het huidige Verzamelaarskabinet een vaste presentatie in voorbereiding over de geschiedenis van de collectie, waarbij meer dan op de verzamelaars de focus komt te liggen op de herkomst.

Het Allard Pierson is een kolossale, maar noodzakelijke uitdaging aangegaan. In het *Allard Pierson Magazine* wordt natuurlijk bericht over de voortgang.

Literatuur

Watson, P. en C. Todeschini, *The Medici Conspiracy: The Illicit Journey of Looted Antiquities – From Italy's Tomb Raiders to the World's Greatest Museum* (La Vergne, Tennessee 2007)